

Фитоними у Матичином једнотомнику и општим једнојезичницима уопште: Описне дефиниције и њихов поредак

Милан Ивановић

 <https://orcid.org/0009-0002-8637-5593>

Универзитет Црне Горе – Филолошки факултет (Црна Гора)

mipozega@yahoo.com

Сажетак

При семантичкој обради биљних назива српска лексикографија практикује дефиниције у којим опис појма биљке као врсте претходи опису појма њеног економски најзначајнијег дијела, нпр. плода. Овдје се доказује да је когнитивном систему обичног корисника ближи обратан редослијед дефиниција, те да би у општим рјечницима требало примјењивати њега. У сврхе аргументације таквог става употребљавају се подаци до којих се, у првом реду поводом именице *јабука*, дошло асоцијативним тестирањима не само одраслих него и предшколске дјеце, али и подаци из фразеологије, творбе ријечи, етимологије и међујезичких истраживања ономасиолошког приступа. Осим тога, доказује се да би таксономска значења фитонима, будући да су она у ботаници примарна и једина, у општим рјечницима требало одвајати од свакодневних, регистарски необиљежених и представљати на крају полисемантичког низа. Напосљетку се преиспитују компоненте које објашњења фитонима садрже тренутно, првенствено у *Речнику српскога језика* ('2007), као и компоненте које би та објашњења ваљало да садрже убудуће, у општим рјечницима истог или већег обима.

Кључне ријечи: фитоними, лексичка синекдоха, рјечничка микроструктура, рјечничке дефиниције, релевантна семантичка обиљежја.

Abstract

When semantically processing plant terms, Serbian lexicography gives definitions where the description of the notion of a plant as species precedes the description of the notion of its economically most important part, e.g. fruit. This paper is trying to prove that the cognitive system of an ordinary user is more inclined to the opposite order of such definitions, and that general dictionaries should apply this order instead. To provide the reasons behind this position, the paper uses the data collected, primarily in relation to the noun *jabuka* 'apple', by way of association testing not only of adults, but also of preschoolers, and also the data from phraseology, word formation, etymology and interlingual researches of the onomasiological approach. The paper is also trying to prove that the taxonomic senses of phytonyms, as they are the primary and the only ones in botany, should be separated in general dictionaries from the ordinary senses, that are unmarked in terms of register, and represented at the end of a poly-semantic sequence. Finally, the paper studies the components that explanations of phytonyms currently contain, primarily in *Rečnik srpskoga jezika* 'Dictionary of the Serbian Language' ('2007), and the components such explanations should contain in the future, in general dictionaries of the same or larger scope.

Key words: phytonyms, lexical synecdoche, dictionary microstructure, dictionary definitions, relevant semantic features.

1. Увод

Најпознатије и најутицајније металексикографске синтезе одреда указују на три начела распоређивања различитих значења исте рјечничке одреднице: *историјско* или *хронолошко*, *сйаиисйичко начело* или *начело фреквенције* и *лоичко начело* или *начело основној значења* (в. нпр. ZGUSTA 1991/1971: 258–264; ATKINS – RUNDELL 2008: 250–253; LEW 2013). При

томе се прва два начела обично наводе као објективнија, утолико што налажу да се у рјечничким чланцима *семантијема*¹ нижу према томе кад је која први

¹ Умјесто прозирнијих термина *семантичка реализација* и *семантичка алолекса*, који су стандардизовани референтном лексиколошком литературом на српском језику (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 36–37; ШРКА 2006: 12; ДРАГИЋЕВИЋ 2010: 37), надаље ћемо употребљавати краћу и стога економичнију истозначницу *семантијема*.

пут посвједочена у писаним изворима датог језика, одн. колико је која честа у исказима савременог говора, како писаног тако и усменог. Па ипак, српска лексикографија највише примјењује треће начело, према којем *микросируктура*² општих рјечника треба да буде таква да се сва значења једне леме непосредно или посредно надовезују на основно, из којег се остала могу извести механизмима метонимије, синегдохе и метафоре (в. Гортан-Премк 2013). Разлог за то не лежи, као што се вјероватно одмах закључи, у чињеници да је поштовање првог начела у нашим условима неизводљиво – отуда што нажалост не располажемо комплетним историјским рјечником (в. Милановић 2018), који би нас снабдијевао подацима о повијести употребе појединих лексема — него у чињеници да логичка „архитектоника” једноставно даје „најубједљивије” рјечничке чланке, како је то поводом великог РСА стилски успјело констатовала И. Грицкат (1988: 11). Такви су чланци, у ствари, најближи остварењу интуитивног очекивања да рјечник и свака његова потцјелина буду као текст — цјеловит низ аутономних исказа међусобно повезаних кохезивним нитима (FRAWLEY 1989).

Међутим, ко у опште рјечнике српског језика загледа дубље, поред логичког начела полисемантичке стратификације, запажа још неколика, такође универзална, мада више или мање споредна. Прво је, извјесно, *начело маркираности* или *обилежености*, према којем се на крај низа међусобно повезаних семантема смјештају оне чија је употреба знатно ограничена — било временски (у дијахронијској перспективи), било регионално или социјално, било стилски (у смислу разних регистара) — без обзира на то које би им мјесто припало иначе. Други споредни принцип низања различитих значења исте леме — мање примјетан од првог, мада и те како значајан — сагледава се у *начелу традиције* или *конзервативности*, које лексикографа обавезује на поштовање устаљених, донекле занатских навика у изради рјечника. Тај је принцип нарочито изражен при обликовању чланака одређене тематске групе, какву чине и биљни називи или *фитоними*. Иако би се могло помислити да је установљен као посљедица интелектуалног немара, рекло би се да у темељима тог принципа прије леже други, племенитији разлози, међу којим се налазе и ови: воља да се обрада тематских група, па и цијелог рјечника колико-толико уједначи, немогућност лексикографа да икоје одступање од узуса оправда на лицу мјеста, у самом чланку, и дужност свих лица укључених у лексикографски рад да стално економишу временом обављања свог посла (в. нпр. Пешикан 1967).

² За дефиницију рјечничке макроструктуре и рјечничке микроструктуре в. Ширка 2006: 164–170.

Јасно је, наравно, да поред времена (које одваја за писање чланака) лексикограф стално мора да штеди и простор (на којем ће се рјечник потом штампати), па ћемо се на крају овог поглавља осврнути на принцип који смо пригодно назвали *начелом рационализације*. Прецизније, осврнућемо се на рјечничке чланке у којим се лема појмовно представља од цјелине предмета ка његовим све ужим дијеловима, иако значењски помак „цјелина за дио”, по свему судећи, није реалистичан а стога ни „убједљив”. У једнотомном РСЈ на тај је начин семантички обрађена, нпр., лема *земља*. Дефиниције којим се она објашњава поређане су, другим ријечима, овако: ‘планета на којој живимо’ / ‘тло, као површина те планете’ / ‘трошан, растресит материјал који се налази на тој површини’ / ‘посјед на којем се тај материјал обрађује’ / ‘држава, национална територија’. Иако је на први поглед овакав распоред прикладан утолико што се значења која су дата као друго, треће и четврто из значења које им претходи могу извести механизмом „цјелина за дио” — док се пето значење у односу на себи претходно увјерљиво образлаже метафором, одн. сличношћу одговарајућих реалија — заправо је посриједи привид (исп. нпр. семантичку обраду у VRH). Значењски помак „цјелина за дио”, наиме, још није потврђен³, иако је њему обратан значењски помак „дио за цјелину”, који се најчешће назива *синегдохом*, релативно чест: „У готово свим приручницима синегдохе је дефинисана као пренос имена дела какве целине на саму целину или обрнуто. Међутим, тога обрнутог нема, или га бар ми нисмо нашли” (Гортан-Премк 2004: 82).

Примјере значењског помака „цјелина за дио” које је препознао М. Ковачевић (1999: 194–198) критички је већ преиспитала Р. Драгићевић (2010: 177–178), при чему је — оспоравајући оне поетске, стилски фигуративне, који и нису дио језичке структуре — као непобитно конвенционализоване оцијенила само примјере типа *биље* ‘биљке уопште’ → *биље* ‘зељасте биљке’ → *биље* ‘зељасте биљке љековитог дејства’

³ Да распоред наведених дефиниција није сасвим прикладан, могло се доказати и помоћу мјерила која за основно значење набрајају аутори *Оксфордског приручника за практичну лексикографију* (ATKINS – RUNDALL 2008: 251) и Р. Драгићевић (2010: 134–135). За такво доказивање овдје нема мјеста, па ћемо само поставити сљедећа питања: Би ли говорни представници српског језика, мимо нпр. астронома, на подстицај фонемског склопа /з/-/е/-/м/-/љ/-/а/ заиста најприје замислили трећу планету Сунчевог система, око које обилази Мјесец? Да ли баш ту семантему овдашња дјеца усвајају као прву? Смијемо ли да занемаримо што је она, као властита именица, маркирана великим словом, а у (усменом) говору и дефектном деклинацијом? Може ли бити да јој је творбено гнијездо шире од творбеног гнијезда треће семантеме? Ако су одговори на ова питања одрични, а чини се да јесу, леми *земља* већ самим тим није основно значење небеског тијела.

(„род за врсту”). Међутим, са становишта савремене семантике чак ни такав развој не репрезентује синегдоху (в. нпр. КОСН 2012: 274–279). Другим ријечима, синегдоха је за семантичаре когнитивистичког усмјерења само оно чему се каткад приписује термин *аутомеронимија нагоре* (в. CRUSE 2011: 115–116). „Аутохипонимија надоље”, коју опримјерује значењски развој лексеме *биље*, сматра се *специјализацијом*⁴, „аутохипонимија нагоре” — тј. примјери типа *ружа* ‘одређена биљна врста’ → *ружа* ‘ма која биљна врста из одговарајуће породице’ — *јенерализацијом*, док „аутомеронимија надоље”, као што смо рекли, према ономе што знамо засад, не постоји.

До истог закључка, о *једносмјерности* или *унидирекционалности* синегдотског механизма, дошло се и емпиријским путем — упоредним, међујезичким истраживањима ономасиолошког приступа, највише пробама на материјалу назива за дијелове људског тијела (в. нпр. WILKINS 1996: 275–282). Према томе, пракса дефинисања ознаке означеним које у стварности представља цјелину, па означеним које у стварности представља (истакнут) дио доима се као лексикографски прихватљива једино утолико што је „тешко дефинисати дио а при томе не поменути његову цјелину” (ATKINS – RUNDELL 2008: 136), тј. једино утолико што не изискује нерационално понављање дијелова дефиниције. Из управо тог разлога при обради полисемантичких структура типа ‘биљка као врста; економски најзначајнији дио њеног организма, нпр. плод’ смјештање семанте читавог биљног организма на повлашћену позицију првог значења изгледа оправдано, јер на тај начин лексикограф успјешно избјегава незграпна објашњења, у којим се један те исти појам нужно понавља више или мање успјелим парафразама.

И више него на полисемантичку стратификацију, начело рационализације утиче на још један аспект микроструктуре општег рјечника — на приступ разлици између обичног и термилошког значења, одн. између *популарне* и *експертске* категорије (в. нпр. PRČIĆ 2016: 61–62). Познато је, наиме, да свакодневне класификације човјекове стварности нису нити могу бити потпуно подударне класификацијама појединих струка. Нпр., док се у међународном систему јединица (фр. *SI*) под секундом подразумева 86.400-ти дио средњег Сунчевог дана, у језику свакодневице лексема *секунда* најчешће означава веома кратак временски интервал. Будући да оба наведена значења служе свом пољу употребе, због чега ширем кругу корисника требају оба објашњења

⁴ За историју поимања специјализације, синегдохе и метонимије, од античког доба новамо, в. NERLICH – CLARKE 1999, гдје су дати и схематски прикази, те NERLICH 2010, гдје је фактографија много исцрпнија.

— како прво, прецизније (PCJ: ‘јединица за мерење времена, шездесети део минута’), тако и друго, мање прецизно (PCJ: ‘тренутак, часак’) — лексикограф би разлику између њих требало да истакне обликовањем двију рјечничких дефиниција (VÉJOINT 1988: 365)⁵. Међутим, он то често не чини из разлога економичности, одређујући се за прво значење, као оно које је „право”. Отуда се и у Матичином једнотомнику лексема *јабука* у значењу биљне врсте објашњава само ботанички:

(1) *јабука* ‘1. воћка рода *Malus* из ф. *Rosaceae* са више врста са укусним крупним плодовима; плод те воћке. 2. лоптаст предмет или део предмета који подсећа на плод јабуке, кугла’.

На крају, од свих аспеката микроструктуре општег рјечника начело рационализације највише подлијеже избор значењских компонената које се при обради примјењују као *елементи дефиниције*. Штавише, лексикографско прегнуће знатним дијелом чини управо утврђивање тзв. *релевантних семантичких обиљежја* (ZGUSTA 1991/1971: 34), због чега је на ову тему код нас писано и у радовима синтетског карактера (PRČIĆ 2016: 50–68), и у чланцима часописа и зборника (ДЕШИЋ 1980; ГОРТАН-ПРЕМК 1982). Све те публикације као класичан, аристотеловски формат дефиниције наводе исказ који садржи оно што Аристотел (додуше, у Боетијевом преводу) и Лајбниц помињу као *genus* (‘род’) и *differentiae specificae* (‘специфичне разлике’), одн. *пошребне и довољне услове* (HANKS 2016: 99–103). Такво описно објашњење, другим ријечима, експлицитно упућује на *хипероним* (који представља израз „рода”), имплицитно на *кохипониме* (чији се садржај према садржају леме контрастира „специфичним разликама”), заснивајући се искључиво на обиљежјима која су заједничка свим реалијама дате класе.

С друге стране, по савременим, когнитивистичким учењима лексикограф не треба да тежи таквим обиљежјима, него баш напротив обиљежјима која су типична унутар дате класе. Према томе, данашњи идеал описног објашњења одређене леме представља тврдња о њеном семантичком прототипу (HANKS 2016: 115). Пошто *семантички пошребни*, као што је познато, представља референтну тачку за категоризацију мање типичних реалија своје класе (ROSCN et al. 1976), напреднији опис неког појма, нпр. појма јабуке, зависи и од спознаје њему подређених појмова (што би у случају јабуке биле њене сорте), а не једино од спознаје појмова који се налазе на истом

⁵ С друге стране, називе осталих *SI* јединица, попут мола, лексикограф смије и мора дефинисати једино специјалистичком терминологијом, пошто оне немају нетермилошких значења, а стога ни потенцијала да, рјечнички обрађене, у свијести обичног корисника изазову „судар двају свјетова” (HANKS 2016: 112).

или вишем нивоу категоризације (што би у датом примјеру биле остале воћке и воћка уопште). Дакле, при идентификацији и рангирању релевантних семантичких обиљежја лексикограф данас треба да се руководи не само парадигматским односима леме с њеним хиперонимом, кохипонимима и изведеницама него и парадигматским односима с њеним *хијонимима*. На тај се начин добија, како би рекао Т. Прћић (Prčić 2016: 66), спецификација смисла допуњена, у мањој или већој мјери, „честицама енциклопедијског знања”, тј. класична дефиниција са елементима *коиницивне* (в. Ристић – Лазич Коњик 2016)⁶.

Овакав поглед на ствари нипошто није нов; ново је једино то што је когнитивна лингвистика обезбиједила теоријски оквир а сходно томе и легитимитет давнашњој пракси једнојезичне лексикографије да неким дефиницијама дописује елементе који почињу прилозима *обично* и *најчешће*. У шестотомном РМС тако је обликована, нпр., прва дефиниција леме *йисмо*: ‘папир (обично у нарочитом омоту) с написаним текстом који се шаље коме (најчешће поштом) да се нешто пита или саопшти’ (РМС). Ни у датом примјеру дефиницијски елементи међу заградама не уводе обиљежја која су заједничка цијелој класи реалија (писмом ћемо, наиме, назвати и папир на којем је текст упућен некоме чак и онда кад је послат без коверте или по куриру), него она која идентификују централн(и)је чланове категорије, прије свих прототип (GEERAERTS 2007: 1160–1164)⁷.

2. Предмет, методологија, циљ и сврха истраживања

Међу полисемантичким структурама у којим један те исти облик, зависно од ситуационог контекста, означава и цјелину и дио, чинећи и јединицу стручне терминологије и јединицу општег лексичког фонда,

⁶ Узорна је, према томе, дефиниција леме *аутобус* на коју се осврћу Аткинсова и Рандел: ‘велико моторно возило за друмски путнички саобраћај (обично онај који је јавни и линијски и за који је потребно купити одговарајућу карту)’ (ATKINS – RUNDALL 2008: 418). У првој половини датог објашњења аутобус се описује помоћу обиљежја величине и намјене, на основу које се контрастира према аутомобилу, одн. возу и камиону. Та су обиљежја дакле дистинктивна, па их набраја и Једнотомник. У њему се, међутим, не налазе обиљежја из наставка датог објашњења, тј. она која су необавезна и која типичан аутобус разликују у односу на *ђачки, раднички, йуристички, хошелски, аеродромски...* Сви ти називи, иако описни, означавају појмове који варирају једну те исту основну представу, па се према лем *аутобус* одnose као хипоними.

⁷ Обиљежја о којим је ријеч нису игнорисали ни структуралистички опредељењени лексиколози. Пошто она нису дистинктивна или *диференцијална*, каткад се називају *инференцијалним* (в. Липка 2002: 114–115). Према томе, са структуралистичког становишта прототип би се могао дефинисати као тачка у којој се, као у жижи, сучију сва „инференцијална” обиљежја дате категорије.

за предмет овог рада, одн. њему претходног истраживања изабрани су, као што је прећутно најављено неколиким примјерима, управо фитоними. Прецизније речено, у даљем се тексту испитује на које је све начине фитонимска семантика већ обрађена у општим рјечницима нашег језика, прије свих у најмлађем комплетном једнојезичнику (в. ГОРТАН--ПРЕМК 2016: 431–433) — РСЈ. Након одговора на питање да ли се у њему фитоними досљедно обрађују према обрасцу ‘биљка као врста; економски најзначајнији дио њеног организма, нпр. плод’, разматрају се и сљедеће двије дилеме: *йтреба ли и је ли моуће* тај образац усклађивати с логичким начелом, које се у (мета) лексикографији, како смо истакли у уводу, најчешће доживљава као неприкосновено.

Пошто називи мање познатих биљака не развијају вишезначност, а и због ограничења која се тичу обима рада, пресјек постојећих рјешења српске лексикографије извршен је помоћу фитонимâ који спадају у општи ономастичко-терминолошки фонд. Будући да се такав фонд по правилу представља у референсним публикацијама које угледни издавачи намјењују ученицима основних и средњих школа, списак одговарајућих одредница састављен је према биљним називима препознатим у макроструктури VŠL загребачке Школске књиге⁸. Послије тако извршене ексцерпције 249 лексема, припадајуће дефиниције исписане су из Матичиног једнотомника, да би се поред њиховог распореда и броја преиспитао и њихов садржај. Као теоријски оквир таквој анализи послужио је онај који у духу теорије семантичких поља и компоненцијалне анализе разрађује Д. Гортан-Премк (2004), али и онај који је науци о значењу подарила теорија прототипа⁹.

Сврха овако постављеног истраживања до изражаја долази у закључном поглављу, гдје се иза конкретних позитивних и негативних примјера онога што у општим рјечницима нашег језика поводом фитонимâ

⁸ Избор је испрва пао на *Школско свезнање*, које је београдски Завод за уџбенике објавио 2007, али се онда испоставило да фитоними у њему, нажалост, нису обрађени. Зато се прибјегло ексцерпцији из VŠL. Након тога све су загребачке варијанте замијењене онима које су обичне у Србији, Српској и Црној Гори. Тако су на мјесто *bazge, gospine trave, kopra* (ном. *kopar*), *preslice, trpusa* (ном. *trputac*), *žabnjaka...* ступили (редом) *зова, канџарион, мирођија, расџавић, боквица, љуџић...* Док у Матициним рјечницима оваква имена нису диференцирана, код Симоновића су по правилу друга отиснута масним слогом јер су „најраспрострањенија на целој српскохрватској говорној територији”, а прва курзивом јер се „у публикацијама и у настави такође често срећу”, за разлику од нестандартних, штампаних „у обичном слогу” (БР: VII).

⁹ Кратак а довољно информативан преглед поменутих теорија нуде Д. Герартс (GEERAERTS 2010) и И. Рафаели (RAFFAELI 2015), док су за потанко обавјештавање ипак неопходне примарне публикације.

јесће читаоцу предочава конкретан примјер онога што би ваљало да буде у истом контексту, макар по личном схватању ствари. У питању је, да појаснимо, чланак који се за дату тематску групу, попут узорка или мустре, предлаже учесницима у реализацији будућих пројеката српске лексикографије, првенствено рјечника средњег обима какав се тренутно планира у Матици српској (Ивановић – Миланов 2018; Драгићевић 2020).

Како се не би стекао утисак да аутор намјерава да доцира пред људима који су, за разлику од њега, стекли доста (практичног) лексикографског искуства, прије наставка текста треба нагласити да на такву мотивацију аутор и нема права, тим прије што од потешкоћа с којима се имају носити домаћи лексикографи (и лексикографи уопште) познаје само оне о којим је писао М. Пешикан (1967). Отуда овај чланак ваља примити као покушај да се допринесе побољшању комуникације између лексикографа и стручних сарадника, у овом случају биолога, агронома и фармацеута. Надамо се, дакле, да ће њихова комуникација захваљујући рецима који слиједе убудуће бити лакша и бржа, тј. да ће у међусобном разговору обоји боље знати *иша иреба иишаиши*, одн. *како иреба одговарати*.

3. Резултати и дискусија

3.1. Распоред дефиниција

При обради полисемантичке структуре општепознатих фитонима Матичин једнотомник досљедно даје тумачења типа (а.) *иша* и *иша* биљка као *врсиа*; (б.) *економски најзначајнији дио ише биљке, нпр. илод*, у којима су два појмовна описа раздвојена тачком и зарезом, а повезана анафоричком замјеницом *иша(ј)*. Пошто се механизмом анафоре корисник с друге дефиниције упућује уназад, на прву, не би ли у пуној мјери доживио значењску везу на коју се сам иначе можда не би усредсриједио, овакве дефиниције (мета)лексикографи називају *рекурзивним* (HARTMANN – JAMES 1998):

(2) *кукуруз* ‘а. једногодишња житарица *Zea mays* из ф. трава (*Gramineae*), која се гаји у многобројим сортама ради зрневља (скупљеног на клипу) и ради стабљике и лишћа (који служе као сточна храна). б. клип с тим зрневљем или само окомљено зрневље (које служи за исхрану људи и животиња)’.

(3) *шарпареја/мрква* ‘двогодишња, ређе једногодишња зељаста биљка *Daucus carota* из ф. штитарки (*Umbelliferae*); подврста те биљке *D. c. hortensis*, која се гаји ради вретенастог, обично црвеножућкастог корена богатог каротеном; задебљали корен те биљке који служи за исхрану’; *кромпир* ‘једногодишња зељаста биљка *Solanum tuberosum* из ф. помоћница (*Solanaceae*), која се гаји ради јестивих делова подземног стабла, тј. кртола, гомоља; кртола те биљке која се упо-

требљава за исхрану’¹⁰.

У сва три наведена примјера на крају се налази значење које је у нашој говорној заједници извјесно најпознатије, најчешће у употреби и (што је можда најважније) прво које се претпоставља, дакле значење које се у рецентнијим когнитивистичким публикацијама каткад назива *истакнућим* (Халас Поповић 2017: 12–14)¹¹. Иако се према логичком начелу оно у општем рјечнику, баш напротив, очекује на првом мјесту, хоризонт очекивања обичног корисника вјероватно није изневјерен утолико што удаљеност од леме није знатна, па може да се занемари, нарочито ако није наглашена типографски (§ 2). Међутим, у случају развоја метонимијског ланца, какав је онај што одговара леми *кафа* (‘биљка’ / ‘пржено сјеме те биљке’ / ‘прах добијен његовим мљењењем’ / ‘напитак од тог праха’ / ‘количина тог напитка која запрема одређену посуду’), примјена истог лексикографског поступка, мада економична, доводи до крајње „неубједљивих” чланака, у којим је дистанца између леме и њеног истакнутог значења недопустиво велика, штавише типографски наглашена и бројкама и словима.

Треба ли онда обрнути редослијед наведених дефиниција, недоумица је на коју се не може одговорити помоћу лексеме *кафа*, изабране зато што развија велику семасиолошку структуру, тј. зато што је аберантна (у односу на већину фитонима), а сходно томе и врло zgodна за наметање увјерења да је тзв. логичко ређање семантема каткад проблематично. За искуствено доказивање таквог увјерења, па и за недвосмислен одговор на постављено питање, потребни су другачији примјери, неки о чијој се семасиолошкој структури зна много више — у првом реду називи воћака велике распрострањености.

Познато је, наиме, да је у њиховом случају значење плода истакнутије од значења цијеле биљке. Нпр., *јабуком* се на основу сличности назива и дио седла и дио кантара. Исходиште таквих метафоричких помака налази се, јасно је, у семантици плода, одн. његовог облика (и његове величине?). Исто је обиљежје, штавише, продуктивно и у ономастико-

¹⁰ Упадљиво је да се ови примјери разликују с обзиром на примјену типографских конвенција: у првом су дефиниције означене словима, чиме је сугерисано да су посриједи различита значења, а не (тјешње повезана) подзначења. Такав поступак Д. Гортан-Премк (2004: 77–79) поводом фитонима сматра бољим (у односу на поступак којим се дефиниције остављају без ознаке), а пошто смо се њеном ставу приклонили без резерве, овдје се нећемо задржавати на одговарајућим аргументима.

¹¹ Ријеч је о семантеми која се у свијести говорних представника датог језика активира аутоматски, чак и ако је неспојива с контекстом у којем се нашао одговарајући облик. У том случају она се накнадно, при разумијевању исказа, одбацује као ирелевантна и замјењује мање истакнуто али контекстуално спојивом.

ну; многа брда заобљеног врха, а онда и насељена мјеста, код нас — у околини Београда и Ваљева, у Подрињу итд. — носе име *Јабука* (RJA). И у фразеолошким јединицама попут слједећих: (*бишћи*) *као јабука* ‘врло лијеп (о дјетету, дјевојци, момку)’ (РСЈ), *када роди јавор јабукама* ‘никад’, *зајрисћи (у) (киселу) јабуку* ‘упустити се у тежак, обиман и(ли) ризичан посао’ (РСА) — као продуктивне налазимо семе које се тичу плода¹². И етимолошки гледано на фитоним *јабука*, у односу на значење цијеле биљке, старије је значење њеног економски најзначајнијег дијела (ПЕРСЈ: 450). И не само то, осим морфолошких својстава плода — облика и величине (§ 4), боје покожице (§ 5), конзистенције и укуса меса (§ 6), те времена сазријевања (§ 7) — у народној, пучкој номенклатури јабукових сорти и сорти осталих наших воћака не препознаје се, као мотивација, готово ништа¹³:

(4) *крујлача, колушара, кошурача, дујајлија, великача, крујнаја...* (Јошић 2016: 54–59).

(5) *руменика, зеленика, б(ј)елица, восковка, арайка, лайинка...* (Јошић 2016: 42–53).

(6) *шврдаја, мекача, ђамуклија, воденика, маслинка, зејинка, брашњара, муклија...* (Јошић 2016: 70–78); *слађунка, меденка, шећерлија, шербейлија, киселица...* (Јошић 2016: 62–66).

(7) *ранка, озимача, видовача, ђешировача, илињача, јосиоћинка, крстиовача, ми(х)ољача, мишировача...* (Јошић 2016: 12, 79–85).

Ни упоредна истраживања ономасиолошког приступа не дају основа за другачији став. Наиме, помоћу грађе из мноштва сродних и несродних језика из свих дијелова свијета доказује се да називи за биљне организме и њихове плодове могу бити повезани на четири морфоексичка начина, али да код воћака изразито преовлађују обрасци у којим се назив организма изводи (творбено или семантички) од назива плода: енгл. *pear* > *pear-tree*, фр. *poire* > *poirier*, рус. *груша* ‘плод крушке’ > *груша* ‘дрво крушке’. С

¹² Да „и дрво може бити лепо”, аутора је у електронској преписци упозорио Н. Ивановић. Нека се стога напомене и да значење плода у првом примјеру потврђују варијанте истог устаљеног поређења — *као румена/злајна јабука* (в. Дринчић-Вуксановић 2006: 379; Штасни 2019: 294), па и неке друге „у обичај узете ријечи”, нпр. магијска формула *Да си јабука, да ти у њедра мейне!* (в. Самарџија 2019: 90).

¹³ Особито је занимљиво што је Вук на узаном простору једног рјечничког чланка демонстрирао способност да готово сва наведена обиљежја препозна и без асистенције семантичких теорија развијених у међувремену, дакле сам (или уз помоћ Ј. Копитара?): „Шљива има од много руку, н. п. *мајаруше* или *јожеешкиње*, којијех има највише; *ране шљиве*, које нијесу плаветне него зелене или жућкасте и крупније су од пожешкиња; *шур-јуње*, које такођер доспијевају прије пожешкиња, ни оне нијесу врло плаветне као пожешкиње, него црвене и не могу се цијепати; *шрноваче*, које су округле” (СР).

друге стране, код врста које су човјеку важне из других разлога — нпр. због дрвне масе, као у примјеру букве — очекује се да појам биљке као цјелине буде (когнитивно) истакнутији од појма плода као њеног дијела, па и да творбени образац у којем учествују одговарајући називи буде усмјерен обратно: енгл. *beech* ‘дрво букве’ > *beechnut* ‘плод букве’ (Косн 1999: 334–343).

Да је значење плода јабуке начелно познатије од значења цијелог дрвета, тј. да се на подстицај заједничког им назива у човјекову свијест знатно чешће призива представа плода, напосљетку потврђује и оно што је најважније за тему које смо се подухватили — синхронијски подаци из асоцијативних рјечника српског језика (АРСЈ; АРСЈД). У вези с тим подацима напомињемо да је прва публикација настала испитивањем 800 студената (18–25 г.), а друга захваљујући сарадњи 200 полазника предшколских установа (5–7 г.). По обради тако прибављених одговора испоставило се да су у тесту слободних асоцијација, подстакнути ријечју *јабука*, обоји учесници истраживања — како млађи (§ 8), тако и старији (§ 9) — реаговали доминантно ријечима које се одnose на плод. Једина битнија разлика потиче отуда што су студенти читовали и прагматичке, културно условљене асоцијације (§ 10), тј. оне које дјеца из забавишта, наравно, још нису стекла у процесу обрзовања и уопште социјализације:

(8) *дрво* 9 : *воће* 70; *црвена* 25, *зелена* 11, *жути* 3; *јегеш/јело* 23, *слајка* 7, *кисела* 3; *црв* 3; *зрела* 1; *окруила* 1...

(9) *дрво* 16 : *воће* 115; *црвена* 75, *зелена* 61, *жути* 1; *црв* 55; *слајка/сласи* 18, *кисела* 13; *сочна/сочнос* 14; *укусна/укус* 7; *зрела/зрелос* 7; *јело/јеси* 7; *јлод* 5; *окруила* 2...

(10) *здравље/здрава* 89; *Адам и Ева* 22, *раздор(а)* 10; *злајно/злајна* 6, *свадба* 3...

На питање које природно намеће претходни аргументацијски екскурс — да ли онда сваки економски значајни биљни дио у рјечнику треба дефинисати прије саме биљке — спремно одговорамо одрично. Уколико је тај значајни дио нпр. дрвна грађа (§ 11), одговарајући појам ипак треба описати на даљим позицијама полисемантичког низа, будући да је једносмјерност синегдотског помака, о којој се говорило у уводу, ограничена на називе за споља видљиве, опажљиве дијелове:

(11) *орех* ‘високо листопадно дрво *Juglans regia*, коштуњавог плода, чије се језгро једе или се из њега цеди уље; плод те биљке; врста дрвета погодног за столарску обраду’.

Унутрашњи, споља неопажљиви дијелови, какво је дрво према дрвенастој биљци, могу да добију име своје цјелине, нарочито стога што се, строго гледано, ту и не ради о (непостојећој) синегдоху „цјелина за дио”, него о метонимији „садржавајуће за садржај”,

која свакако може бити двосмјерна (WILKINS 1996: 278). Значење плода, с друге стране, јесте основно значење већине општепознатих фитонима, посебно оних који означавају воћке. Сходно томе, а и чињеници да корисници очекују да га виде као прво значење, у рјечницима попут Једнотомника оно треба да буде круна фитонимског чланка.

3.2. Број дефиниција: Општа и термилошка значења

Будући да фитоними спадају међу лексеме које одликује и популарно и експертско значење, и при њиховој обради актуелно је питање како треба разматрати одговарајуће семанте: уједно или раздвојеним дефиницијама. У Једнотомнику се поводом фитонима досљедно примјењује први приступ, вјероватно зато што је тако економичније, а и зато што су скупови реалија на које се односе популарно и експертско значење одређеног фитонима потпуно или готово потпуно подударни. Другим ријечима, при одређивању биљака које јесу, одн. нису јабука неће се разићи погледи ботаничара и обичног човјека. У класу јабуке њих ће двојица укључивати исте јединке, као што ће неке друге јединке обојица искључивати из те класе. Па ипак, њихово сагласје не би имплицирало да су се при томе служили истим врстама знања, тј. да су иста обиљежја третирали као категоријски релевантна, одн. ирелевантна¹⁴.

Иако би се раздвајање обраде популарног и експертског значења фитонима лако и брзо аргументовало на теоријском правцу којим смо кренули, овдје ћемо се детаљније осврнути на другу чињеницу: да лексема *јабука* — с обзиром на праксу израде рјечника — није слична лексеми *око*, која „у основној реализацији функционише и као реч општега фонда и као термин”, него лексеми *крућ*, „чије су само неке реализације у полисемантичкој структури термилошке” (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 124). Значење јабуке као цјелине у ботаници је, наиме, примарно и једино¹⁵, док се плод јабуке означава баш таквом, описном синтагмом — *јлог јабуке* (в. нпр. ЈОСИФОВИЋ и др. 1972: 141–150). С друге стране, у свакодневном, регистарски необиљеженом језику — као што смо доказали — преовлађује употреба у значењу јабуке као (истакнутог) дијела. Отуда одговарајућу лему, по нашем суду, не треба обрађивати као лему *око*, него на начин који цитирана ауторка на истом мјесту пре-

поручује за лему *крућ*. Прије него што такав приступ и демонстрирамо, испитаћемо које су све значењске компоненте битне за ботаничку, а које за нетермилошку дефиницију фитонима.

3.3. Садржај дефиниција: Релевантна семантичка обиљежја

При обради биљних назива Једнотомник најдосљедније наводи слједеће елементе дефиниције: двочлани (ново)латински назив биљке као врсте, податак о њеној припадности вишој таксономској категорији (најчешће породици), те податке о општем изгледу биљке, тј. *хабитусу*, и њеној географској распрострањености, тј. *ареалу*. Хабитус се обично описује терминима који су у ботаници увријежени још од Теофраста: *једнојодишња зељаста биљка*, *зимзелени жбун*, *листојадно дрво* итд. Штавише, ти термини махом служе и као генерички називи, тј. (у смислу компоненцијалне анализе) *архисеме*. Ареал се обично наводи уопштено, у дефиницијама назива за тропске и суптропске врсте, у вези с којима је изостављен, вјероватно омашком, у тек неколико примјера (какви су *лимун*, *лојос* и *каучуковац*). Прецизније просторне координате наводе се, оправдано, ондје гдје су специфичне (§ 12). Тек спорадично у РСЈ се као генерички називи употребљавају термини чији садржај уједно укључује сему хабитуса и сему ареала и(ли) намјене (§ 13). Недовољно су, дакле, искоришћени економичност и информативни потенцијал хиперонима попут *ајруми* ‘дрвенасте биљке или жбунови суптропских и тропских предјела култивисани ради људског ужитка у исхрани (тзв. јужно воће)’¹⁶, *јовићарске биљке* ‘зељасте биљке култивисане ради основне исхране људи’¹⁷, *крмне биљке* ‘зељасте биљке култивисане ради исхране стоке’:

(12) *рузмарин* ‘средоземни грм...’; *баобаб* ‘афричко дрво...’; *јинко* ‘источноазијско дрво...’; *секвоја* ‘врста америчког црногоричног дрвета’; *еукалиптус* ‘високо зимзелено дрво...

¹⁴ У Русији се, нпр., на фундаменталну различитост општег, свакодневног и математичког поимања праве (линије), рус. *прямая*, као и на одразе те различитости у одговарајућим дефиницијама, па и сличне примјере у биљном именослову и другдје – указивало још учи Великог отаџбинског рата (в. ШЕРБА 1940).

¹⁵ И не само то: оно је и небројиво, одн. *singulare tantum* (в. нпр. ТАФРА 2019: 97), јер упућује или на одговарајући биљни род или на његову најистакнутију врсту, како у виду читавог таксона тако и у виду сваког његовог представника.

¹⁶ На евентуалну примједбу да се именица *ајруми* употребљава релативно ријетко, те да можда није погодна за дефинисање, морало би се признати да је то чак и доказано (в. нпр. CORINO – MARELLO 2021: 121–122). У исти мах је, међутим, доказано, и то анкетирањем, да је она позната свима који располажу основама средњошколског образовања, што је у једнојезичној лексикографији чини неупитно проходном.

¹⁷ На евентуалну примједбу да категорије воћа и поврћа нису дискретне, тј. да је припадност неких врста попут лубенице спорна (уп. нпр. чланке у HE и HER), реплицирамо да то није довољан разлог да се одговарајући податак, о припадности воћу или поврћу, начелно одбаци као елемент фитонимске дефиниције. Тиме би се, наиме, жртвовала корист коју она доноси при обради многобројних јестивих врста. Из описа лубенице она пак може да се одстрани, што је и учињено у VRH и PCJ, а још би боље било да се избором погодних обиљежја нагласи шта је то сврстава у воће, а шта у поврће.

пореклом из Аустралије'; *кикирики* 'зељаста биљка топлих предела... пореклом из Бразила'.

(13) *зоб* 'врста стрног жита...'; *ірејифруш* 'врста агрума...'; *красіавац*, *йайлициан*, *цвекла*, *рошквa* 'повртарска биљка...'; *гешелина*, *луцерка* 'крмна биљка...'.¹⁷

Највећу разноликоост семантичке обраде фитонима у Једнотомнику испољавају обиљежја која се тичу морфологије, хемијског састава и намјене биљака, одн. њихових дијелова важних за човјека. Разлог за толику разноликоост обраде поменутих обиљежја лежи не само у разноврсности биљног царства него и у чињеници да границе између знања о језику (или *језичкој знања*) и знања о свијету (или *енциклопедијској знања*) није могуће поставити тако да се око њих сви аутори сложе једном засвагда (в. НАІМАН 1980). Другим ријечима, немогуће је прецизно одредити која су семантичка обиљежја једне леме (тачније, једне од њених семантема) релевантна за општи рјечник, а која то нису, па их из општег рјечника треба изоставити.

Отуда у Једнотомнику — од секције до секције и од чланка до чланка — дефиниција фитонима знатно варира иза мање-више уједначеног почетног дијела, у којем се наводе подаци о таксономским категоријама биљке, те њеном хабитусу и ареалу. Па ипак, у узорним примјерима дефинисања могу да се уоче неке ауторске тенденције, најмање двије, неријетко различито усмјерене. Прва је, чини се, више усмјерена језичком знању корисника, а огледа се у указивању на хемијско-морфолошка обиљежја којим се објашњава (творбено) поријекло дате леме (§ 14), метафоричка употреба њене основне семантеме (§ 15), значење њених семантема које се сматрају изведеним од основне (§ 16) и значење фразеолошких јединица које укључују дату лему (§ 17):

(14) *рунолист* '.... чије је лишће обрасло густим дланицама'; *висибaбa* '... с висећим белим звонастим цветовима'; *сунцокреп* '... с главичастом цвасти која се окреће за сунцем'.

(15) *јаблан* 'високо листопадно дрво...'; *фиј*. висок момак; вољени мушкарац'.

(16) *банана* '1. а. зељасти биљка... дугуљастих плодова...; плод те биљке. 2. врста електричног утикача налик на плод банане. 3. (у кошарци) блокада лопте високим скоком и испруженом руком'.

(17) *дрен* 'ониско дрво или грм... чврсте дрвне масе' • *здрав* као ~ 'врло здрав, крепак'; *кукољ* 'једногодишња зељасти биљка... чахурастог плода са отровним семенкама, која расте као коров по ливадама и њивама (као уродица пшенице, ражи и др.)' • у сваком *жишћу* има *кукоља* 'лоших људи и штетних ствари има свуда, у свакој средини'.

Друга тенденција у лексикографском избору хемијско-морфолошких обиљежја релевантних за семантику фитонима више је усмјерена енциклопедијском знању обичног корисника рјечника, а огледа су у

указивању на обиљежја којим се објашњава намјена дотичне биљке, одн. њеног дијела важног за човјека. Поменућемо, наравно, само неколико најрепрезентативнијих примјера (за остале в. ИВАНОВИЋ 2021).

У случају биљних дијелова који се употребљавају у технолошке сврхе таква су механичка обиљежја (§ 18). Код украсних биљака аналогна су обиљежја ЛИЛЕП И ТАКВЕ И ТАКВЕ БОЈЕ (§ 19), а код оних које се користе за издвајање етеричног уља или као зачинске обиљежја ТАКВОГ И ТАКВОГ МИРИСА, одн. ТАКВОГ И ТАКВОГ УКУСА (§ 20). У случају биљних дијелова чија се јестивост, за разлику од плода и сјемена, не очекује, нпр. код листа или цвијета/цвасти, таква су обиљежја СОЧАН И МЕСНАТ (§ 21).

(18) *бамбус* '... чије се танко еластично дрво употребљава у изради намештаја, штапова и др.'

(19) *бејонија* 'украсна биљка... с лепим, шареним асиметричним листовима и белим, ружичастим, црвеним или жутиим цветовима'

(20) *босиљак* 'једногодишња зељасти биљка пријатног мириса... која се употребљава при верским обредима и као зачин'; *майочина/майичњак* 'мирисна вишегодишња зељасти биљка... која се користи у пчеларству, као лековита и за издвајање етеричног уља'; *рен* '... чији се љути ароматични корен употребљава као зачин'

(21) *блићва* '... чије се сочно лишће употребљава за исхрану људи и стоке'; *карфиол* '... чија се месната цваст употребљава као поврће'

Према томе, из Једнотомниковог чланка насловљеног лемом *јабука* — која је овдје највише анализирана једино зато што се о њој засад зна највише — неоправдано је одсутна сема облика ОКРУГЛАСТ, која извјесно мотивише секундарно, метафоричко значење 'лоптаст предмет или део предмета који подсећа на плод јабуке', а можда и макар дио значења фразеолошке јединице (*бићти*) *као јабука* 'врло лијеп'. Са становишта теорије прототипа из истог чланка неоправдано су изостављене и семе које се односе на особине покожице (тј. боју), особине меса (тј. конзистенцију и укус), те вријеме сазријевања, дакле семе које се односе на све оно помоћу чега се распознају поједине сорте јабуке (в. § 4–7), као поткласе мање типичних представника исте категорије. А будући да је из угла свију узрасних група типична воћка управо јабука (в. АРСЈ, стр. 151; и АРСЈР¹⁸) — због чега се остале воћке самјеравају према њој, а не она према осталим воћкама — са становишта теорије прототипа може се рећи и да је у дефиницији

¹⁸ Датим акронимом означена је грађа необјављеног *Развојној асоцијативној речника српској језика*, прикупљена од испитаника из четирију узрасних група: 5, 9, 13 и 17 г. (Јанковић – Јакић-Шимшић 2021). Податак да су све те групе, подстакнуте ријечју *воћка*, реаговале доминантно ријечју *јабука*, и то „са више него дупло већом фреквенцијом у односу на други асоцијат“, повјерио нам је, у електронској преписци, Д. Јанковић.

исписаној из РСЈ сема величине крупан неоправдано присутна. У нешто мањој мјери, стога што је редундантна, исто би се могло устврдити за сему укусан; наиме, она је већ садржана у значењу хиперонима *воћка*, па је не треба понављати осим у намјери да се тај укус спецификује, што у РСЈ није учињено. На крају, што се тиче (ново)латинских назива рода *Malus* и породице *Rosaceae*, није потребно посебно доказивати да за обичног корисника — неупућеног или недовољно упућеног у Линеову номенклатуру — они нису нарочито вриједни. Међутим, такве податке нипошто не треба искључивати из општих рјечника, који имају да служе свима, па и експертима. Право мјесто њиховог присуства, ипак, не би била прва, немаркирана дефиниција, него она која се налази на крају полисемантичког низа, обиљежена квалификативом *бош*. У таквом, стручном објашњењу — с обзиром на врсту знања на којој је оно засновано — таксономски ће називи бити и потребни и довољни, док у објашњењу намијењеном свим корисницима нису добродошли, ако ни због чега другог, а оно зато што их ионако нема на лијевој страни рјечника.

4. Закључна разматрања

Да би се из данашње перспективе адекватно описао појам јабуке, у лексикографској дефиницији поред облика плода ваља поменути и податке који обавјештавају о укусу, конзистенцији и боји тог плода, па и времену његова сазријевања. Само такво објашњење прву семантему одреднице *јабука* на прави начин смјешта не само у српски лексички систем (организован помоћу веза с хиперонимом, кохипонимима, хипонимима, осталим семантемама, те фразеолошким и лексичким дериватима) него и у когнитивни систем већине говорних представника српског језика (који се манифестује како у самој језичкој структури, тако и у разним видовима мисаоног испољавања, посебно првим асоцијацијама одговарајућих испитаника). Будући да експертском погледу на свијет одговарају другачије класификације и категорије, од рјечничке дефиниције какву заступамо требало би одијелити стручну, таксономску — маркирану не само посљедњим мјестом у полисемантичкој стратификацији, које је резервисано за значења ограничене употребе, него и прикладним квалификативом. Испред тако маркираног описа находили би се, како је и уобичајено, описи који са полазним, основним стоје у односу појмовне синегдохе и метафоре. Према томе, сходно актуелном стадијуму развоја лингвистике, по нашем суду, који је образложен претходним металексикографским коментарима и одабраним емпиријским чињеницама, за обичног корисника, којем би се општи рјечник

морао прилагођавати и иначе, погодна је једна оваква семантичка обрада:

јабука 1. а. округласта воћка слатке и(ли) наиселе сочне меснате сржи и танке кожасте коре чија је боја обично црвена, зелена или жута. б. листопадно дрво на којем такав плод сазрева обично пред јесен. 2. предмет или део предмета који обликом подсећа на јабуку (тј. њен плод), кугла. 3. *бош*. (*само јг.*) а. биљна врста *Malus domestica*, чије се многобројне сорте узгајају ради плода наведених својстава, питома јабука. б. биљни род *Malus*, од чијих је неколико самониклих врста укрштањем добијена питома јабука.

Иако је предочени нацрт првобитно планиран као мустра за чланке свих осталих фитонима, запажања о разноликости намјене биљака, а посебно хемијско-морфолошких обиљежја којим је та намјена условљена, нагоне на закључак да унутар дате тематске групе треба разграничити барем неколико подгрупа. Поред воћака, међу којим је и јабука, то би биле и повртарске биљке, и љековите, одн. отровне, и украсне, и оне које код нас нису самоникле нити се узгајају... Међутим, како у већини случајева језичка слика класе које припадају наведеним категоријама није истражена ни изблиза као језичка слика јабуке, за још нацрта попут понуђеног била би неопходна додатна истраживања. Таква су истраживања, штавише, већ спроведена, па се у једном ранијем раду истог аутора (Ивановић 2021) могу пронаћи не само лексикографски предлошци за леме *јасуљ*, *нана* и *ружа*, као називе типичних повртарских, љековитих и украсних врста (в. нпр. ŠTASNI 2017: 145–150), те лему *кафа*, као назив врсте која код нас није самоникла нити се узгаја — него и табеларно приказана мјерила за идентификацију и рангирање семантичких обиљежја релевантних за фитониме уопште.

Напомена

Чланак је написан током докторских студија које је стипендијом финансијски омогућило Министарство науке Црне Горе. Проистекао је из самосталног истраживања обављеног под надзором проф. Рајне Драгићевић, на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Рад је из аспекта своје струке пропратио и др Мијат Божовић, ангажован на Универзитету Црне Горе, у настави на предметима из анатомије и систематике биљака. На свим сугестијама којим су оплеменили коначну верзију текста аутор обома и овим путем изражава најдубљу захвалност.

Литература

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (1982). О семантичком садржају лексикографске дефиниције. У: Драго Ћупић и др. (ур.), *Лексикографија и лексикологија* (стр. 49–51). Београд: Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет – Нови Сад: Филозофски факултет, Матица српска.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике.

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2013). О лексикографској дефиницији и систему лексикографских дефиниција у једнојезичном речнику. У: Milivoj Alanović i dr. (ur.), *Zbornik u čast Veri Vasić: Leksika – gramatika – diskurs* (str. 31–39). Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2016). Неколико речи о савременој српској дескриптивној лексикографији. У: Јасмина Дражић и др. (ур.), *Зборник у част Љиљани Субојић: Теме језикословне у србисцији кроз дијакронију и синхронију* (стр. 431–437). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- ГРИЦКАТ-РАДУЛОВИЋ, Ирена (1988). Проблеми описне лексикографије (приступна академска беседа). *Глас Одељења језика и књижевности САНУ* 13, 7–13.
- ДЕШИЋ, Милорад (1980). О дефиницијама у Речнику САНУ. *Наш језик* 24(3), 115–128.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2010). *Лексиколоија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2020). О неологизмима у српском језику из угла припреме корпуса за израду вишетомног речника савременог српског језика Матице српске. *Јужнословенски филолол* 76(1), 107–121.
- ДРИНЧИЋ-ВУКСАНОВИЋ, Радојка (2006). Културни концепт лексеме *јабука* у српском језику. *Српски језик* 11, 373–383.
- ИВАНОВИЋ, Милан (2021). Семантичка обиљежја као елементи дефиниције фитонима у Матицином једнотомнику и општим једнојезичницима уопште. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикографија и лексиколоија у свешћу актуелних проблема* (стр. 313–336). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ИВАНОВИЋ, Ненад, Миланов, Наташа (2018). Лексикографија српског књижевног језика: Лексикографски програм у Матици српској. У: Милосав Тешић и др. (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас* (стр. 81–95). Београд: Српска академија наука и уметности – Савез славистичких друштава Србије.
- ЈАНКОВИЋ, Драган, Јакић-Шимић, Милена (2021). Развојни асоцијативни речник српског језика: Анализа заступљености синтагматских и парадигматских асоцијата. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикографија и лексиколоија у свешћу актуелних проблема* (стр. 863–884). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ЈОСИФОВИЋ, Младен и др. (1972). *Флора СР Србије, 4*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- ЈОШИЋ, Неђо (2016). *Воћарска лексика и џерминологија у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош (1999). Метонимија и синегдоха. *Српски језик* 4(1–2), 171–202.
- МИЛАНОВИЋ, Александар (2018). Историјски речници. У: Милосав Тешић и др. (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас* (стр. 129–139). Београд: Српска академија наука и уметности – Савез славистичких друштава Србије.
- ПЕШИКАН, Митар (1967). Неволје рада на нашим описним речницима. *Наш језик* 16(3), 193–204.
- РИСТИЋ, Стана, ЛАЗИЋ КОЊИК, Ивана (2016). Репрезентативност Речника САНУ за етнолингвистичка истраживања: Од лексикографске дефиниције ка когнитивној. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексиколоија и лексикографија у свешћу савремених прилика* (стр. 377–394). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- САМАРЦИЈА, Снежана (2019). Глогов колац и тиква без корена: Биљни свет у Вуковој збирци пословица. У: Зоја Карановић (ур.), *Гора калинова: Биљни свешћ у традиционалној култури Словена* (стр. 85–104). Београд: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto.
- ХАЛАС ПОПОВИЋ, Ана (2017). *Увод у лексичку полисемију*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- ШТАСНИ, Гордана (2019). Лексички спојеви с компонентом *јабука*. У: Зоја Карановић (ур.), *Гора калинова: Биљни свешћ у традиционалној култури Словена* (стр. 285–301). Београд: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto.
- ЩЕРБА, Лев, В. (1940). Опыт общей теории лексикографии. Этюд I: Основные типы словарей. *Известия Академии наук СССР (Отделение литературы и языка)* 3, 89–117.
- ATKINS, B.T.S., RUNDELL, Michael (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- BÉJOINT, Henri (1988). Scientific and Technical Words in General Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1(4), 354–368.
- CORINO, Elisa, MARELLO, Carla (2021). Squeezing Italian dictionaries in search of citrus juice and fruit. *Lexicographica* 37(1), 115–135.
- CRUSE, Alan (2011). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- FRAWLEY, William (1989). The dictionary as text. *International Journal of Lexicography* 2(3), 231–248.
- GEERAERTS, Dirk (2007). Applied and Interdisciplinary Perspectives: Lexicography. In: Dirk Geeraerts & Hubert Cuypkens (ed.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 1160–1174). Oxford – New York: Oxford University Press.
- GEERAERTS, Dirk (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- HAIMAN, John (1980). Dictionaries and Encyclopedias. *Lingua* 50, 329–357.
- HANKS, Patrick (2016). Definition. In: Philip Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography* (pp. 94–122). Oxford – New York: Oxford University Press.
- HARTMANN, R.R.K., JAMES, Gregory (1998). *Dictionary of Lexicography*. London – New York: Routledge.
- KOCH, Peter (1999). TREE and FRUIT: A cognitive-onomasiological approach. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata* 28(2), 331–347.
- KOCH, Peter (2012). The pervasiveness of contiguity and metonymy in semantic change. In: Kathryn Allan & Justyna Robinson (ed.), *Current Methods in Historical Semantics* (pp. 259–311). De Gruyter Mouton.
- LEW, Robert (2013). Identifying, Ordering and Defining Senses. In: Howard Jackson (ed.), *The Bloomsbury Companion to Lexicography* (pp. 284–302). London – New York: Bloomsbury Academic.
- LIPKA, Leonhard (2002). *English Lexicology: Lexical structure, word semantics & word-formation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- NERLICH, Brigitte (2010). Synecdoche: A trope, a whole trope, and nothing but a trope?. In: Armin Burkhardt & Brigitte Nerlich (ed.), *Tropical Truth(s): The Epistemology of Metaphor and other Tropes* (pp. 297–319). Berlin – New York: De Gruyter.
- NERLICH, Brigitte, CLARKE, David (1999). Synecdoche as a cognitive and communicative strategy. In: Andreas Blank & Peter Koch (ed.), *Historical Semantics and Cognition* (pp. 197–213). Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- PRČIĆ, Tvrtko (2016). *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- RAFFAELLI, Ida (2015). *O značenju: Uvod u semantiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ROSCH, Eleanor et al. (1976). Basic Objects in Natural Categories. *Cognitive Psychology* 8, 382–439.
- ŠIPKA, Danko (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

- ŠTASNI, Gordana (2017). The prototypical plants in Serbian culture. У: Зоја Карановић (ур.), *Гора божурова: Биљни свет у ирационалној култури Словена* (стр. 141–152). Београд: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”.
- TAJRA, Branka (2019). Gramatička višeznačnost kategorije broja. *Croatica* 63, 79–103.
- WILKINS, David (1996). Natural Tendencies of Semantic Change and the Search for Cognates. In: Mark Durie & Malcolm Ross (ed.), *The Comparative Method Reviewed: Regularity and Irregularity in Language Change* (pp. 264–304). New York – Oxford: Oxford University Press.
- ZGUSTA, Ladislav i dr. (1991/1971). *Priručnik leksikografije (Manual of Lexicography, prev. Danko Šipka)*. Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Лексикографски извори

- APCJ: ПИПЕР, Предраг (ур.) (2006). *Асоцијативни речник српског језика, 1 (од стимулуса ка реакцији)*. Београд: Београдска књига – Службени лист Србије и Црне Горе – Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- APCJD: ЧАБАРКАПА, Наташа (2014). *Асоцијативни речник деце предшколског узраста*. Београд: Центар за унапређење животних активности – Институт за експерименталну фонетику и патологију говора.
- БР: СИМОНОВИЋ, Драгутин (1959). *Ботанички речник научних и народних имена биљака са именима на руском, енглеском, немачком и француском језику*. Београд: Научно дело.
- ПЕРСЈ: ЛОМА, Александар (ур.) (2023–) *Приручни етимолошки речник српског језика, 1–*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РМС: СТЕВАНОВИЋ, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српскохрватског књижевног језика, 1–6*. Нови Сад: Матица српска (1–3 и Загреб: Матица хрватска).
- РСА: БЕЛИЋ, Александар и др. (ур.) (1959–2020). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1–21*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- РСЈ: НИКОЛИЋ, Мирослав (ур.) (2011). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СР: СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ, Вук (1852). *Српски рјечник истаумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: [лично издање].
- HE: RAVLIĆ, Slaven (ur.) (2020). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. <<https://www.enciklopedija.hr/>>. [3. 3. 2020]
- HER: ЈОЈИЋ, Ljiljana, MATASOVIĆ, Ranko (ur.) (2002). *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- RJA: Daničić, Đuro i dr. (ur.). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1–23*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- VRH: Jojić, Ljiljana (ur.) (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- VŠL: ŠENTIJA, Josip (ur.) (2003). *Veliki školski leksikon*. Zagreb: Školska knjiga.

Milan Ivanović

Phytonyms in Matica Srpska's Single-Volume Dictionary and in General Monolingual Dictionaries on the Whole: Descriptive Definitions and Their Order

(Summary)

The article argues that general dictionaries, when semantically processing phytonyms, should first of all describe the notion of the economically most important part of the plant, which in the case of the lemma *jabuka* ‘apple’ would be its fruit, and only after that should they describe the notion of the entire plant organism, which in the given example would be a (deciduous) tree. This would replace the principles of tradition and rationalisation of dictionary defining with the principle of logic, which is already most widely applied in the Serbian lexicography. We proved that the order of the definitions we argue for is more logical by using empirical data about the lexeme *jabuka*, i.e. proving the hypothesis that the (cognitive) salient sense is that of fruit. In response to the stimulus of the phonemic structure /j/-/a/-/b/-/u/-/k/-/a/, in the minds of the representative speakers of the Serbian language, both students and preschoolers, the most frequently activated representation of an apple was that of fruit. Relevant semantic features were also productive when formulating metaphorical senses (‘a similar-shaped part of a saddle’), toponyms (*Jabuka* ‘one of many hills with a rounded top’), phraseological units (*kada rodi javor jabukama* ‘when pigs fly, i.e. never’), and names for different apple varieties (*bjelica, arapka; dugajlija, krupnaja; tvrđaja, pamuklija; šerbetlija, kiselica; ozimača, vidovača, petrovača*, etc.). Within the theoretical framework provided not only by the structural but also the cognitive semantics, apart from the order of definitions, we also analysed their number and content. In terms of the number, we claim that the taxonomic senses of phytonyms, which are the primary and the only ones in botany, should be separated in general dictionaries from the ordinary senses, that are unmarked in terms of register, and represented at the end of a polysemantic sequence. Finally, we studied the components that are currently contained in the explanations of generally familiar phytonyms, primarily in *Rečnik srpskoga jezika* ‘Dictionary of the Serbian Language’ (‘2007’), and the components such explanations, as we deem, should contain in the future, in general dictionaries of the same or larger scope. In addition to the paradigmatic relations with the hypernym and co-hyponyms (which, in the case of the lexeme *jabuka* would be *voćka* ‘fruit’, i.e. *kruška* ‘pear’, *šljiva* ‘plum’, *malina* ‘raspberry’, etc.), the study also involved, in line with the prototype theory in semantics, the paradigmatic relations with hyponyms (which in this case would be the previously mentioned names for apple varieties: *bjelica, arapka*, etc.). Thus, considering the features regarding the structure and purpose of an apple tree, i.e. its fruit, we identified all the features which appear to be semantically relevant, and accordingly significant to be lexicographically processed, regardless of whether they are distinctive or not. The conclusions we reached in the study carried out in this way are presented in the final section of the paper, in the form of a dictionary article titled the lemma *jabuka* assuming that the reader, i.e. the reader it was adapted to, was an ordinary dictionary user.